



कुलो उपभोक्ता समूहका सदस्यहरू बाढीले भत्काएको बाँध पुनर्निर्माण गर्दै-  
गैडी, प्रगतिनगर ।

# समुदायमा आधारित स्थानीय स्तरमा प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमासम्बन्धी जानकारी

## पृष्ठभूमि

प्रकोपको दृष्टिकोणले नेपाल भौगर्भिक तथा जलवायुसम्बन्धी संकटहरू प्रति सम्बेदनशील देश हो । नेपाल जलउत्पन्न प्रकोपको दृष्टिकोणले विश्वको ३० औं स्थानमा, भुक्तम्पीय जोखिमको दृष्टिकोणले ११ औं स्थान र जलवायु परिवर्तनको जोखिमको दृष्टिकोणले छैठौं स्थानमा रहेको छ । हाल नेपालमा केन्द्रिय तथा जिल्लास्तरमा विपद्<sup>१</sup> व्यवस्थापन (दैवीप्रकोप उद्धार समिति) समितिहरूले प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी विभिन्न नीति तर्जुमा तथा प्रकोप व्यवस्थापन कार्यको समन्वय गर्दै आएका छन् । प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी हालसम्म गरिएका क्रियाकलापहरू राहत र उद्धारमा बढी केन्द्रित देखिन्छन् तापनि पूर्वतयारी र जोखिम न्यूनीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकताको अनुभव सबै तहमा भएको पाइन्छ । प्रकोपबाट हुने क्षति न्यूनीकरणका लागि केन्द्रिय र जिल्ला स्तरका अलावा गाविस तथा नगरपालिका स्तरमा पनि प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण र प्रकोप व्यवस्थापनका कामहरू योजनाबद्ध रूपमा विकास योजनाहरूसँग समायोजना गरी कार्यान्वयन गर्नसके प्रकोपबाट हुने क्षति प्रभावकारी रूपमा कम गर्न सकिन्छ । साथै प्रकोप पश्चात् उद्धार, राहत र पुनर्स्थापनामा हुने कष्ट र खर्च कम हुन्छ । समुदायमा आधारित प्रकोप व्यवस्थापन यो जनताले स्थानीय तहमा व्याप्त संकटहरू पहिचान गरी त्यसबाट हुनसक्ने क्षति न्यूनीकरणका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरू पहिचान हुन्छ र स्थानीय समुदायको साभेदारीमा तिनको निरन्तर कार्यान्वयनले त्यस क्षेत्रको दिगो विकासमा सहयोग गर्दछ ।

जिल्ला विकास समिति चितवन र नवलपरासीले जिल्लाका गाविस तथा नगरपालिकाहरूलाई प्रकोप सङ्घट्टाभिमुखताका आधारमा विभिन्न स्तरमा विभाजन गरी अति उच्च र उच्च स्तरमा रहेका गाविसहरू तथा नगरपालिकाको समुदायमा आधारित प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार गरेका छन् । प्राक्टिकल एक्शन नेपाल कार्यालय र यसका स्थानीय साभेदार संस्थाहरूले सो प्रक्रियामा आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गरेका थिए । यसबाट प्राप्त अनुभव र सिकाई तथा अपनाइएका प्रक्रिया र विधि सम्बन्धित निकाय तथा संघसंस्थाहरूलाई समेत उपयोगी हुने र थप सिकाईका आधारमा यस क्षेत्रमा गरिने कामहरू अभि प्रभावकारी हुनसक्ने देखिएकोले यो जानकारी पत्र तयार गरिएको छ । यससम्बन्धी थप जानकारी सम्बन्धित जिविस तथा प्राक्टिकल एक्शन, नेपाल कार्यालयबाट प्राप्त गर्न सकिनेछ ।

१ दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ मा समितिहरूलाई दैवीप्रकोप उद्धार समिति नामाकरण गरिएको छ तापनि हाल विपद् व्यवस्थापन सरकारी कामकाजको प्रचलनमा आइसकेको र प्रस्तावित ऐनमा "दैवीप्रकोप" लाई विपद् शब्दले विस्थापन गर्ने भएकाले विपद् उल्लेख गरिएको छ ।

## स्थानीय स्तरमा प्रकोप व्यवस्थापन

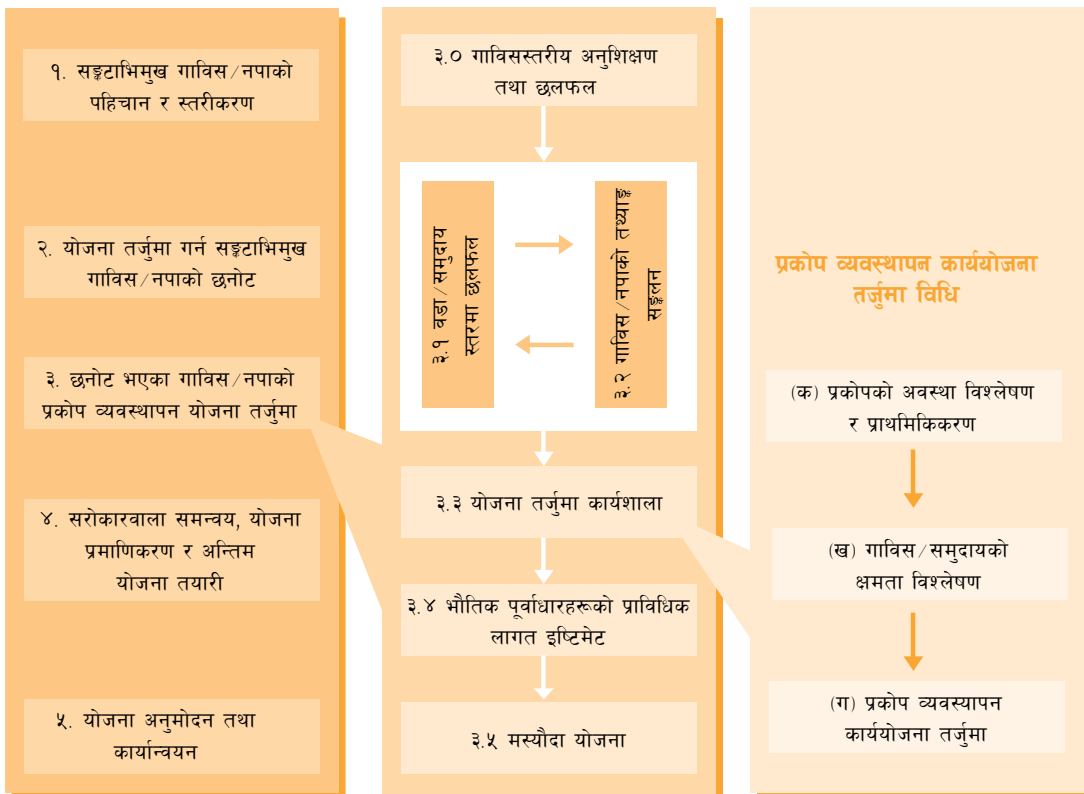
विपद् व्यवस्थापन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा तयार भै कार्यान्वयन चरणमा रहेको ह्योगो संरचना कार्ययोजना (२००५-२०१५) ले स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको प्राथमिकता सुनिश्चित गर्न र कार्यान्वयनमा बलियो संस्थागत आधार स्थापना गर्न प्राथमिकता दिएको छ। यसका लागि यो कार्ययोजनाले विपद् जोखिमको मुल्याङ्कन, पूर्वचेतावनी प्रणाली, समुदायको प्रतिस्थापन क्षमता अभिवृद्धि, जोखिमजन्य कारणहरूको न्यूनीकरण र सबै स्तरमा पूर्वतयारीको कार्यलाई पहिचान गरेको छ। दैवी प्रकोप उद्धार ऐन (२०३९ -संसोधन सहित) ले प्रकोप व्यवस्थापनलाई स्थानीय, जिल्ला र राष्ट्रिय स्तरमा प्राथमिकतासाथ योजनाबद्ध कार्यान्वयनमा जोड दिएको छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन (२०५५) ले प्रकोप व्यवस्थापन गर्न गाविस तथा जिविसको भूमिकामा जोड दिएको छ। हाल मस्यौदामा रहेको विपद् व्यवस्थापन ऐनले स्थानीय स्तरमा विपद् व्यवस्थापनको आवश्यकता

र संरचनागत योजनाबद्ध कार्यान्वयनको व्यवस्था गरेको छ। यी सबै प्रावधानहरू र स्थानीय समुदायको आवश्यकता अनुसार गाविस/नपा स्तरमा विपद् व्यवस्थापन योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन दिगो विकासका लागि महत्वपूर्ण र अत्यावश्यक हुन गएको छ। यसका लागि स्थानीय स्तरको समुदायमा आधारित प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन संरचना दिगो विकासको अभिन्न अङ्ग र महत्वपूर्ण सूचक हुन जान्छ।

## विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रक्रिया

गाविस स्तरिय प्रकोप व्यवस्थापन योजना समुदाय एवं स्थानीय प्राथमिकतामा आधारित हुने हुनाले योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा जिल्ला तथा गाविस/नपाका सरोकारवालाहरूको सहभागिता महत्वपूर्ण हुन्छ। स्थानीय स्तरको प्रकोप व्यवस्थापन योजना निर्माण कार्य मुख्य गरी ५ चरणमा सम्पन्न गर्न सकिन्छ। विभिन्न चरणहरूको वहाव चित्र तल दिइएको छ।

### चित्र १. स्थानीय स्तरमा प्रकोप व्यवस्थापन योजना निर्माण प्रक्रिया ।



# १ सङ्घट्टाभिमुख गाविस/नपाको पहिचान र स्तरिकरण

(क) विगतका प्रकोपबाट प्रभावित तथा सङ्घट्टाभिमुख गाविसहरू प्रकोपसम्बन्धी घटना तथा तिनले पुऱ्याएको क्षतिका आधारमा पहिचान गर्नुपर्दछ । यो चरणमा जिल्लाका विभिन्न गाविस/नपामा देखा परेका सङ्घट्टहरू सुचिकृत गरिन्छ । यस प्रक्रियामा जिल्ला विकास समिति, सम्बन्धित गाविस/नपा तथा अन्य निकायमा भएका तथ्याङ्कहरूको आधार लिन सकिन्छ । सङ्घट्टहरूको उपस्थितिका आधारमा गाविस/नपाहरूलाई सूचीकृत गर्न सकिन्छ । जस्तै:- बाढी प्रभावित गाविस/नपाहरू, पहिरो प्रभावित गाविस/नपाहरू, महामारी प्रभावित गाविस/नपाहरू आदि । यसरी सूचीकृत गाविस/नपाहरूलाई तिनीहरूले व्यहोरिरहेका प्रकोप प्रभाव (क्षति) तथा तिनीहरूको सङ्घट्टाभिमुखताका आधारमा विशेषज्ञहरूको सहयोग लिई जिल्लाका

विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग (राजनैतिक दलका प्रतिनिधि, विषयगत कार्यालयहरू, प्रकोप क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी संघसस्थाहरू आदि) परामर्श गरी अति उच्च, उच्च, मध्यम, न्यून आदिमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । वर्गीकरणमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको प्राथमिकता आपसमा बाँकिन सक्छ । तसर्थ वर्गीकरण गर्दा गाविस/नपाको सङ्घट्टाभिमुखतालाई वस्तुगत विश्लेषण गरी प्राप्त नतिजा सबै सरोकारवालाहरू माझ छलफल गर्दा प्राथमिकिकरणमा आउनसक्ने असमझदारी हटाउन सकिन्छ । सङ्घट्टाभिमुखताका आधारहरूमा गाविस/नपामा विद्यमान सङ्घट्टहरू, तिनीहरूको खतराको अवस्था, तीसँग सम्मुख जनधन तथा आर्थिक, भौतिक, सामाजिक, प्राकृतिक सम्पत्ति र समुदायको विपद्सँग जुम्ने तथा पुनर्स्थापित हुनसक्ने क्षमता मुख्य हुन्छन् ।



राजनैतिक दलका प्रतिनिधि प्रकोप व्यवस्थापन योजनाको विश्लेषण र कार्यान्वयनको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै- नवलपरासी ।

## सङ्घट्टाभिमुख गाविस/नपाको छनोट

(ख) माथि १ (क) अनुसार वर्गीकरण गरिएको सूचीलाई सम्बन्धित गाविस/नपाका सचिव, जिल्ला स्थित विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गरी प्राप्त सुझावका आधारमा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमा छलफल गरी स्तरीकरणलाई पुनरावलोकन गरेर आवश्यकता भएमा परिमार्जन गरी अन्तिम सूची तयार गर्नुपर्दछ । यसबाट बढी प्रभावित गाविस/नपाहरूलाई प्राथमिकतामा राखी विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न आधार प्राप्त हुन्छ ।

(क) साधन र स्रोतले पुग्ने सन्दर्भमा सबै प्रकोप प्रभावित एवं सङ्घट्टाभिमुख गाविस/नपाको योजना तर्जुमा गर्न सकिन्छ तर सीमित साधन र स्रोतको उपयोग गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने भएमा बढी प्रभावित र सङ्घट्टाभिमुख गाविस/नपालाई प्राथमिकतामा राखी क्रमशः योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । प्रकोप व्यवस्थापन योजना र कार्यान्वयन माथि पहिलो चरणमा पहिचान र सूचीकृत भएका गाविस/नपाको प्रकोप सङ्घट्टाभिमुखताको उच्चताको आधारमा प्राथमिकता दिनु उपयुक्त हुन्छ । यसरी योजना तर्जुमा गर्न गाविसहरू छनोट गर्दा सो गाविसमा प्रकोप व्यवस्थापन योजनाको आवश्यकतालाई समेत गहिराईमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ । योजना तर्जुमा गर्न गाविस छनोट प्रक्रियामा जिल्लाका सरोकारवालाहरू समेतको सहभागितामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमा छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । योजना तर्जुमा गर्न सम्बन्धित क्षेत्रमा दक्षता हासिल गरेका संघसस्था वा व्यक्तिहरूबाट सहयोग लिनु उपयुक्त हुन्छ ।

(ख) प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने सम्पूर्ण प्रक्रियाको नेतृत्व र समन्वय गर्न जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिबाट जिविस र अन्य आवश्यक प्रतिनिधि (जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रकोप हेर्ने अधिकारी, जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सम्बन्धित संघसस्थाका प्रतिनिधि आदि) रहेको एउटा कार्यदल गठन गरी काम अगाडि बढाउन सकिन्छ । बिगतका कामहरूको अनुभवमा यो कार्यदलमा बढीमा सात जना रहनु उपयुक्त देखिएको छ । कार्यदलको संयोजन जिल्ला विकास समितिका योजना वा प्रकोप हेर्ने अधिकारीले गर्नुपर्छ । यसबाट सम्बन्धित गाविस, नपाका विकास प्रकृया, योजना तर्जुमा तथा अन्य प्राथमिकताहरूसँग विपद् व्यवस्थापन योजना र यसको कार्यान्वयनलाई एकिकृत तथा संयोजन गरी अगाडि बढाउन र अन्य निकाय एवं सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्न सहज र व्यवहारिक हुन्छ ।

(ग) माथि (ख) बमोजिम गठित कार्यदलले प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरिने गाविस/नपा र प्रक्रियाको कार्यसूची (के गर्ने, कहिले गर्ने, कहाँ गर्ने, कसरी गर्ने, कसले गर्ने आदि) आवश्यक जनशक्ति, बजेट तथा योजना तर्जुमाको विस्तृत कार्ययोजना तयार गरी जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमा पेश गरी आवश्यक निर्णय (कार्यसूची र बजेटको स्वीकृति) लिनुपर्छ । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति वा जिल्ला विकास समितिले योजना तर्जुमासम्बन्धी आवश्यक बजेट एवं प्राविधिक सहयोग जिविस, सरकारी निकाय तथा दातृ संस्थाहरूबाट जुटाउन सकिन्छ । स्वीकृत कार्यसूचीका आधारमा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूसँग समन्वय गरी कार्यदलले योजना तर्जुमाको लागि परामर्शदाता/सेवा प्रदायक/सहयोगी निकाय छनोट गर्नुपर्छ ।



# ३ छनोट भएका गाविस/नपाको प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा

प्रकोपसम्बन्धी बुझाई सबैमा एकैनासका नहुन सक्छ । तसर्थ सम्बन्धित गाविस/नपाका सरोकारवालाहरूबीच विभिन्न चरणमा अनुशिक्षण तथा सामुहिक छलफल गर्न आवश्यक छ । समय र स्रोतको सीमितता भएमा केही गाविसका सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरूलाई एउटा केन्द्रमा भेला गराई अनुशिक्षण गर्न सकिन्छ । यी अनुशिक्षणहरूबाट सरोकारवालाहरूलाई प्रकोप व्यवस्थापनको सैद्धान्तिक ज्ञान, यसको महत्व र आवश्यकताका बारेमा स्पष्ट हुन्छ । गाविस स्तरमा अनुशिक्षण एवं छलफलहरूबाट गा.वि.स.का विभिन्न वडा/गाउँमा रहेका सङ्घहरू र सङ्घाभिमुख समुदाय पत्ता लगाई गाविस/नपाको योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक कार्ययोजना तयार गर्नुपर्छ, जसमा कुन गाविसमा कहिले के गर्ने, कसले कुन जिम्मेवारी पुरा गर्ने, को सहभागी हुने आदि निक्कै गर्नुपर्छ । सोही कार्ययोजना अनुसार विपद् व्यवस्थापन योजना तयार गर्न छनोट गरिएका गाविस/नपामा गई गाविस/नपाका पदाधिकारी एवं सरोकारवालाहरूको सहभागितामा योजना तर्जुमा गर्नुपर्छ ।

कार्यदलले गाविस/नपामा प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रक्रिया र विधिको आवश्यक सहजीकरण, अनुगमन तथा समन्वय गर्नुपर्छ । यसबाट परामर्शदाता/सेवा प्रदायक/सहयोगी निकायलाई समयमै आवश्यक पृष्ठपोषण गर्न सकिन्छ र सम्बन्धित गाविस/नपाका विभिन्न सरोकारवालाहरूको प्राथमिकताहरूलाई सम्बोधन गर्न सघाउ पुग्छ । गाविस तथा नपामा सञ्चालन हुने छलफल, गोष्ठी, कार्यशाला आदिमा समय समयमा स्थानीय विकास अधिकारी तथा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन

समितिका पदाधिकारीहरूले अनुगमन गर्दा योजना तर्जुमा थप प्रभावकारी हुन्छ ।

गाविस/नपाको प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रक्रियामा निम्न चरणहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् ।

## ३.१ वडा/समुदायस्तरमा छलफल

प्रकोप प्रभावित क्षेत्र तथा समुदायसँग आवश्यकता अनुसार विभिन्न चरणमा छलफल गरी वडा स्तर वा गाउँ/समुदायमा रहेका संकट तथा तिनबाट समुदायलाई भौतिक, प्राकृतिक, आर्थिक, मानवीय वा सामाजिक क्षेत्रमा परेको र भविष्यमा पर्नसक्ने क्षतिको मुल्याङ्कन र समुदायको प्रकोप व्यवस्थापन क्षमता र प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी, उद्धार र पुनर्स्थापनाका लागि उपयुक्त उपायहरू सम्बन्धमा जानकारी संकलन गर्नुपर्दछ । समुदायस्तरको प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न यी छलफलहरू अत्यावश्यक हुन्छन् भने गाविस स्तरको योजना तर्जुमा गर्न यी छलफलहरूले विश्लेषणका लागि आवश्यक जानकारीहरू प्रदान गर्दछन् । योजना तर्जुमा गर्दा गाविस स्तरीय अनुशिक्षणमा छलफल र पहिचान गरी प्रकोप प्रभावित क्षेत्रहरू (वडा वा समुदाय) लाई वर्गीकरण गरी ती समुदायहरूमा यस्ता छलफलहरू गर्नुपर्छ । सहजकर्ताहरूले प्रभावित क्षेत्रको अवलोकन गरी आवश्यक जानकारी सङ्कलन गर्नुपर्छ । यी छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षहरूलाई टिपोट गरी योजना तर्जुमाका विभिन्न चरणहरूमा थप विश्लेषण र उपयोग गर्नुपर्छ । यस्ता छलफलहरूमा सहभागितामूलक प्रकोप सङ्घाभिमुखता विश्लेषण विधि प्रभावकारी पाइएको छ ।

### ३.२ गाविस/नपाको तथ्याङ्क संकलन

योजना निर्माणमा आवश्यक प्रकोपसम्बन्धी विभिन्न तथ्याङ्कहरू सम्बन्धित गाविसको अभिलेख र आवश्यकता अनुसार कार्यसूची तयार गरी सामाजिक परिचालक वा गाविसका कर्मचारीहरू परिचालन गरी समुदायबाट संकलन गर्नुपर्छ। यी तथ्याङ्कहरूमा गाविसको प्रकोप प्रभावित तथा सङ्घट्टाभिमुख जनसंख्या (बृद्धबृद्धा, बालबालिका, अपाङ्ग आदि), प्राकृतिक स्रोतहरू, भौतिक संरचना एवं अन्य धनजनको जानकारी, उपलब्ध सेवा तथा सुविधाहरू (स्वास्थ्य, चौकी, आश्रय स्थल, तालिम प्राप्त जनशक्ति, एम्बुलेन्स, दमकल आदिको सुविधा र पहुँच) आदि पर्दछन्। यी जानकारीहरू वडा/समुदायस्तरका छलफलहरूबाट पनि प्राप्त हुन्छन्। विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई तुलनात्मक विश्लेषण गरी योजनामा समावेश गर्नुपर्छ।

### ३.३ योजना तर्जुमा कार्यशाला

समुदाय स्तरका छलफल र आवश्यक जानकारी सङ्कलन पश्चात् गाविस/नपाका सकेसम्म बढी सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरू सहभागी गराई योजना तर्जुमा कार्यशाला सञ्चालन गरी कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार गर्नुपर्छ। विभिन्न क्षेत्र र सङ्घट्टाभिमुख समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। समय र स्रोतको उपलब्धताका आधारमा हरेक गाविस/नपाको छुट्टाछुट्टै वा उस्तै वस्तुस्थिति रहेका दुई वा सो भन्दा बढी गाविसको कार्यशाला एकै ठाउँमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ। एकै ठाउँमा सञ्चालन गर्दा दुई गाविसबीचको सीमा क्षेत्र तथा अन्य सवालहरूमा एकिकृत कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सकिन्छ यद्यपि हरेक गाविसको आफ्नो अलग योजना तयार गर्नुपर्छ। यी कार्यशालाहरूमा जिविसका पदाधिकारीहरू (योजना अधिकृत, कार्यक्रम अधिकृत,



प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यशालाका सहभागीहरू सामूहिक तस्वीर खिचाउँदै।

प्राविधिकहरू) का अलावा प्रत्येक गाविसबाट लैंगिक तथा अन्य सरोकारका विषयहरूलाई ध्यान दिई देहायका सहभागीहरू अपरिहार्य हुन्छन् ।

- \* गाविस अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव तथा अन्य कर्मचारीहरू
- \* सम्बन्धित गाविसका वडा सदस्यहरू वा गाविसमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनैतिक दलका प्रतिनिधिहरू
- \* नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका प्रतिनिधि
- \* सामुदायिक वन, विभिन्न उपभोक्ता समूहका प्रतिनिधि
- \* प्रकोप प्रभावित समुदायका प्रतिनिधि
- \* प्रकोपसम्बन्धी स्थानीय जानकार व्यक्तिहरू
- \* महिला तथा जनजाति प्रतिनिधिहरू
- \* प्रकोपको क्षेत्रमा कार्यरत विभिन्न संघसस्थाका प्रतिनिधि
- \* सम्बन्धित गाविस क्षेत्रका विषयगत कार्यालय (कृषि, वन, पशु सेवा, स्वास्थ्य, सुरक्षा आदि) का प्रतिनिधि

यी कार्यशालाहरूमा सहभागीहरूलाई प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी साभा बुझाई गराउन योजना तर्जुमा शुरु गर्नु पूर्व प्रशिक्षण र छलफल सञ्चालन गर्नुपर्छ । कार्यशालाको अवधि सहभागीहरूको सक्रियतामा भर पर्दछ, तापनि विगतका अनुभवहरूको आधारमा सामान्यतया एउटा आवासीय कार्यशालाको अवधि ४ दिनको उपयुक्त हुन्छ । जसमा १ दिन प्रकोप व्यवस्थापन तथा योजना तर्जुमासम्बन्धी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यसबाट सहभागीहरूलाई योजना तयार गर्न क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ ।

### ३.३.१ प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तर्जुमा विधि

समुदायमा आधारित प्रकोप व्यवस्थापन योजना निर्माणका लागि यो चरणमा पनि सहभागितात्मक संकटाभिमुखता लेखाजोखा विधि नै उपयुक्त हुन्छ, जसमा

अन्य स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कलाई छलफलमा समावेश गर्नुपर्छ र उपलब्ध जानकारीहरूको विश्वसनीयता छुट्याउन सकिन्छ । स्थानीय स्तरमा भएका संकटहरू पहिचान, स्थानीय र समुदाय स्तरमा उपलब्धस्रोतको जानकारी र क्षमताको विश्लेषण गर्न स्थानीय सरोकारवालाहरूको आवश्यकता र सहभागिता प्रभावकारी हुने हुनाले यस विधिको उपयोग सापेक्ष हुन्छ । दुई वा सो भन्दा बढी गाविसका सहभागीहरू एउटै कार्यशालामा भएको अवस्थामा सैद्धान्तिक प्रशिक्षण तथा विधिहरूको छलफल एकै समूहमा तथा प्रकोप व्यवस्थापन योजना निर्माण सम्बन्धित गाविसका सहभागीहरूको अलग समूह विभाजन गरी समूहगत कार्यहरूबाट गर्नुपर्दछ र सहजकर्ता तथा कार्यदलका अधिकारीहरूले आवश्यक सहयोग गर्न सकिन्छ । समूहगत कार्यमा मुख्यतया तीन चरणका कार्यहरू आवश्यक छन् । ती हुन् प्रकोपको अवस्था विश्लेषण, गाविसको क्षमता विश्लेषण र प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तर्जुमा ।

#### (क) गाविसमा प्रकोपको अवस्था विश्लेषण:

यस अन्तर्गत सम्बन्धित गाविसमा विगत देखि वर्तमान सम्म के कस्तो प्रकोप घट्यो, के कति क्षति गयो, कति समयको अन्तरालमा दोहोरियो, कुन कुन वडाहरूमा/गाउँहरूमा के कस्तो क्षति पुऱ्यायो, साथै भविष्यमा कुन कुन क्षेत्रमा के कति क्षति पुऱ्याउन सक्छ, भन्ने कुरा पहिचान गर्नुपर्छ । यसका लागि सर्वप्रथम गाविसमा विगतदेखि वर्तमानसम्म प्रकोप सृजना गरेका संकटहरू पहिचान गर्ने, जस्तै: बाढी, पहिरो, रोगकीराको महामारी, असिना, हुरीबतास, आगालागी, भूकम्प, खडेरी आदि । त्यसपछि पहिचान भएका संकटहरूले कुन कुन समयमा के कति क्षति गरे भनी आँकलन गर्न उक्त गाविसको प्रकोप ऐतिहासिक समयरेखा तयार गर्ने । ऐतिहासिक समयरेखा तयार गर्दा माथि ३.१ र ३.२ अनुसार सङ्कलित तथ्यांक तथा जानकारीलाई आधार मानेर छलफल गर्ने र आवश्यक परे ती जानकारीहरूमा पुनरावलोकन गर्नुपर्छ ।



समयरेखाका आधारमा पहिचान भएका संकटहरूको क्षति र पुनरावृत्ति विश्लेषण गर्ने । संकटले मानवीय, अन्नबाली, जग्गा जमिन, घरपालुवा जनावर, भौतिक संरचना र प्राकृतिक स्रोत साधनमा पुऱ्याएको समग्र क्षति र पुनरावृत्तिको छुट्टाछुट्टै मुल्यांकनको आधारमा उच्च, मध्यम र न्यून गरी वर्गीकरण गर्ने (जस्तै, भुकम्पको क्षति उच्च र पुनरावृत्ति न्यून हुनसक्छ) । त्यसपछि पहिचान भएका संकटहरूले विभिन्न वडा/गाउँ/समुदायमा के कस्तो प्रभाव पारेका छन् र त्यसको के कारण हुनसक्छ भन्ने विषयमा छलफल र विश्लेषण गर्ने । वडाहरूमा प्रकोपको क्षति र पुनरावृत्ति अध्ययन गरी प्रत्येक वडामा उच्च, मध्यम, न्यून वा शुन्यमा (कुनै वडामा कुनै उक्त प्रकोपको उपस्थिति नै नहुन सक्छ) वर्गीकरण गरी प्रकोपको क्षतिको वडा अनुसार को स्तर पहिचान गर्ने ।



पटिहानी चितवनका किसानहरू उन्नत बीउ आपसमा बाँडफाड गर्दै ।

संकटहरूले विगतमा गरेको क्षतिको विश्लेषणको साथसाथै भविष्यमा गर्न सक्ने क्षतिको आँकलन पनि जरूरी भएको हुँदा बर्तमान र भविष्यको संकटाभिमुखता विश्लेषण गर्नु पर्दछ । संकटाभिमुखता विश्लेषण गर्दा प्रत्येक संकटले जमिन, अन्नबाली, जनसंख्या, भौतिक पूर्वाधार र प्राकृतिक स्रोतमा पार्नसक्ने क्षतिको परिमाण र प्रभावको आधारमा छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गर्ने । परिमाणको विश्लेषण गर्दा अंकको आधारमा, जस्तै जमिन २० बिगाहा/रोपनी कटान हुनसक्ने सम्भावना रहेको र प्रभावको विश्लेषण गर्दा प्रभावको स्तर वा प्रभाव पार्नसक्ने संभावना (जोखिम)को आधारमा जस्तै: उच्च, मध्यम, न्यून र शुन्य गरी चार आधारमा गर्ने । यी दुई विश्लेषणहरूका आधारमा बढी परिमाणमा नोक्सानी गर्नसक्ने र जीविकोपार्जनका आधारहरूमा उच्च प्रभाव पार्नसक्ने सङ्कट बढी प्रकोपजन्य (उच्च खतरायुक्त) हुन्छ ।

यसरी क्षति, पुनरावृत्ति र सङ्कटाभिमुखता विश्लेषण गरे पश्चात् प्रत्येक विश्लेषणलाई छुट्टै संश्लेषण गर्ने र प्रत्येक संकटहरूले प्राप्त गरेको उच्च र मध्यमहरूको योग गर्ने । न्यून र शुन्य स्तरका क्षतिलाई थप विश्लेषण गर्न र योजना तर्जुमा गर्नमा समावेश गर्नु आवश्यक छैन किनकी उच्च र मध्यम स्तरका प्रकोपहरूको एकिकृत जोखिम न्यूनीकरणबाट न्यून स्तरमा र कतिपय वडा समुदायमा नभएका शुन्य सङ्कटहरू पनि व्यवस्थापन हुन सक्छन् । यसरी योग गरे पश्चात सबै उच्च र मध्यममा सबभन्दा बढी अंक आउने

देखि कम अंक प्राप्त गर्ने संकट विश्लेषण गरेर तिनको प्राथमिकिकरण गर्ने । यसरी पहिलो तीन प्राथमिकतामा परेका प्रकोपहरूको पहिचान गरी तिनको व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न प्राथमिकिकरण गर्ने । पहिलो तीन क्रममा परेका संकटहरू कुनकुन समयमा बढेका पाइन्छन् भन्ने जानकारी लिन तिनको प्रकोप पात्रो तयार गर्ने । पहिलो

तीनमा नपरेका अर्थात् न्यून उपस्थिति र न्यून प्रभाव भएका संकटहरूको व्यवस्थापन गर्न अलग योजना आवश्यक छ छैन भन्ने विषयमा सहभागीहरूबीच छलफल गर्ने आवश्यक भएमा तिनलाई समेत पछिल्ला चरणहरूमा समावेश गर्ने ।

#### (ख) गाविस/समुदायको क्षमता विश्लेषण:

संकट प्राथमिकिकरणमा पहिलो, दोस्रो र तेस्रो स्थानमा परेको संकटहरू अथवा व्यवस्थापन योजना तयार गर्न निर्णय गरिएका सङ्कटहरूको सामना गर्न समुदायको क्षमता के कति छ भनेर मुल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । पूर्वसूचना तथा सञ्चार (चेतावनी प्रणाली), डुङ्गा, लाईफ ज्याकेट, प्राथमिक उपचार, उद्धार टोली, संकटाभिमुख समुदायमा पुग्ने सडक, प्रकोप पीडितहरूलाई सहयोग गर्ने संस्कृति, सामाजिक सचेतना, आयआर्जनका विविध अवसरहरू

आदि (जस्तै – पूर्वतयारीको लागि आवश्यक क्षमता के हुन्, तिनीहरूको अवस्था कस्तो छ, उद्धारको बेलामा आवश्यक सामग्री के के हुन्, तिनीहरूको अवस्था कस्तो छ, आदि) बुदाँहरूमा गाविसको र सङ्घाभिमुख समुदायको क्षमता उच्च, मध्यम, न्यून र शुन्य गरी चार स्तरमा विश्लेषण गर्नु पर्दछ। लागु नहुने विषयहरूलाई खाली राख्न सकिन्छ। गाविसका क्षमताका विवरणहरू प्रकोपको सन्दर्भ र आवश्यकता अनुसार थपघट गर्न सकिन्छ। यस विश्लेषणमा कमजोर (न्यून र शुन्य) देखिएका क्षमताहरू अभिवृद्धि गर्न प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गर्दा प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ। जस्तै : माथिल्लो नदी तटीय क्षेत्रबाट तल्लो तटीय क्षेत्रमा बाढी आउँदैछ, भन्ने जानकारी दिने पूर्वचेतावनी प्रणाली, सञ्चार संयन्त्र नभएमा त्यसको स्थापनाका लागि प्राथमिकता दिने, गाविसमा विपद् व्यवस्थापन समिति र आकस्मिक कोषको गठन र स्थापना भएको छैन भने यसलाई प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गर्ने, सङ्घाभिमुख समुदायसम्म दमकल, एम्बुलेन्स पुग्ने पर्याप्त बाटो नभएमा निर्माण गर्न प्राथमिकता दिने आदि।



प्रकोप व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यशालामा त्रिवेणी-सुस्ता गाविसकी सहभागी गाविसको संकटाभिमुखता र क्षमता मुल्याङ्कनको परिणाम प्रस्तुत गर्दै।

### (ग) प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तर्जुमा

प्राथमिकतामा परेका पहिलो तीन (वा बढी) प्रकोपहरूबाट हुने क्षति कम गर्नलाई प्रकोप अधि (सङ्घट तथा प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण), प्रकोपको समयमा (उद्धार तथा राहत) र प्रकोप पश्चात् (पुनर्स्थापना एवं पुनर्निर्माण) गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूलाई योजनामा समावेश गर्नु पर्दछ। प्रकोपबाट हुने सम्भाव्य क्षतिलाई कम गर्नका



लागि प्रकोप हुनु पूर्व प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण र पूर्वतयारीका लागि गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूलाई जीविकोपार्जनका विभिन्न पाँच क्षेत्रहरूमा वर्गीकरण गरी योजना तर्जुमा गर्ने । जस्तै: मानव संसाधन तथा संस्थागत विकास, भौतिक पूर्वाधार विकास, प्राकृतिक स्रोत संसाधनमा सुधार, आयआर्जन सुधारका लागि उपयुक्त अवसरको विकास र नीतिगत विकास तथा सुधार । प्रकोप भैरहेको समयमा प्रकोपको क्षतिलाई कम गर्न र प्रकोपलाई अरु बिस्तार हुन नदिनका लागि अवलम्बन गरिने क्रियाकलापहरू समावेश गरिन्छ । जस्तै उद्धार, राहत, सरसफाई, स्वास्थ्य शिविर, अस्थायी आश्रय आदि । साथै प्रकोप पश्चात्का क्रियाकलापहरू अन्तर्गत पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापनाका क्रियाकलापहरू पर्दछन् । यसरी तीन चरणका क्रियाकलापहरू समावेश गरी प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गरिन्छ । यी सबै जानकारी, विश्लेषण तथा कार्ययोजनाहरू समावेश गरी मस्यौदा प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार हुन्छ । प्रकोपको समयका क्रियाकलापहरू पहिचान तथा योजना गर्दा गर्भिणी, सुत्केरी, अपाङ्ग, बृद्धबृद्धा, बालबालिका आदि भिन्न शारीरिक तथा उमेर अवस्था भएका वर्गका मानिसहरूका विशिष्ट आवश्यकताहरूलाई ध्यान दिनु पर्दछ ।

### ३.३.२ भौतिक पूर्वाधार तथा संरचनाहरूको लागत इष्टिमेट

प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजनामा पहिचान गरिएका प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, उद्धार र राहत एवं पुनर्निर्माणका निम्ति आवश्यक भौतिक पूर्वाधार र संरचनाहरूको प्राविधिक सर्वेक्षण तथा लागत इष्टिमेट गर्न आवश्यक छ । योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागीहरूले समाधानका विकल्पहरूमा भौतिक संरचनाहरूको आवश्यकता पहिचान गरेका क्षेत्रमा प्राविधिकहरूले स्थलगत अध्ययन गरी सम्भाव्यता, उपयुक्त पूर्वाधार वा संरचनाको पहिचान, डिजाइन तथा त्यसको प्राविधिक तथा आर्थिक सम्भाव्यता विश्लेषण गरी उपयुक्त संरचनाको लागत ईष्टिमेट गर्नुपर्छ । प्राविधिक सर्वेक्षण तथा लागत इष्टिमेट सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत विषयगत कार्यालय वा जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका प्राविधिकहरूले गर्न सकिन्छ र त्यसबाट प्राप्त लागत अनुमान सम्बन्धित क्रियाकलापको अनुमानित लागतमा समावेश गर्न सकिन्छ । यस्ता भौतिक संरचनाहरूको विस्तृत सर्वेक्षण तथा नक्शाङ्कन योजना कार्यान्वयनको चरणमा पनि पूनः गर्नुपर्ने हुन्छ, किनकि सङ्घटाभिमुख क्षेत्रको अवस्था र निर्माण सामग्रीहरूको मुल्य समय अनुसार परिवर्तन हुँदै जाने गरेको छ ।

## ८ सरोकारवाला समन्वय तथा योजना प्रमाणीकरण

(क) माथि १ देखि ३ सम्मका प्रक्रिया अपनाई तयार गरिएको गाविस/नपा स्तरिय प्रकोप व्यवस्थापन योजनाको मस्यौदालाई लेखन गरी सम्बन्धित गाविस/नपाका सरोकारवालाहरूको बीचमा पूनः छलफल गरी आवश्यक परिमार्जनका लागि राय सुझाव संकलन गर्नुपर्छ । सम्बन्धित गाविस तथा समुदायमा यो काम गाविस/नपाका सचिवहरूले पनि गर्न सक्छन् । यसबाट मस्यौदामा छुट भएका क्रियाकलापहरूलाई पुनरावलोकन गर्न सहयोग पुग्छ र कार्याशालामा सहभागी हुन नसकेका

सरोकारवालाहरूका सुझावहरू समेत समावेश गर्न अवसर प्राप्त हुन्छ ।

(ख) सम्बन्धित गाविस/नपाबाट प्राप्त राय सुझावहरूलाई समावेश गरी दोस्रो चरणको मस्यौदा तयार गरिन्छ । उक्त मस्यौदा योजनामा जिल्ला स्तरका विभिन्न सरोकारवालाहरू र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमा आवश्यकता अनुसार एउटै वा छुट्टाछुट्टै समन्वय बैठकहरू आयोजना गरी छलफलबाट प्राप्त राय सुझाव समावेश गरी अन्तिम मस्यौदा तयार हुन्छ ।



नवलपरासीको किर्तिपुर गाउँका समुदायहरू आफ्नो गाउँमा पर्ने सडक र दबावहरूको कारणहरू विश्लेषण गर्दै ।

## योजना अनुमोदन तथा कार्यान्वयन

प्रकोप व्यवस्थापन योजनाको अन्तिम मस्यौदा सम्बन्धित गाविस, नपा तथा जिल्ला परिषदमा पेश गरी आवश्यक परिमार्जन सहित ती निकायहरूबाट स्वीकृत/अनुमोदन गरी अन्तिम योजना तयार हुन्छ। यसरी तयार भएको योजनालाई प्रकाशन गरी योजनामा उल्लेख गरिएको जिम्मेवारी अनुरूप कार्यान्वयन तथा त्यसमा सहयोगका लागि सम्बन्धित निकायमा पठाएर अल्पकालिन तथा दीर्घकालिनरूपमा एकिकृत कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ जसमा सम्बन्धित समुदाय तथा निकायहरूले नेतृत्वदायी भूमिका तथा अन्य सरोकारवालाहरूले सहयोगी भूमिका निभाउन सक्छन् । जिविस, गाविस/नपाहरूले प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणलाई आफ्नो आवधिक तथा वार्षिक विकास योजनाको अभिन्न अङ्गकारुपमा अंगिकार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ जसबाट विकासका कामहरू पनि दिगो र सुरक्षित हुन्छन् ।

### थप जानकारीका लागि

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय  
नवलपरासी

फोन : (०७८) ५२०१४३, ५२०१४४

फ्याक्स : (०७८) ५२०६७३

ई-मेल : [dicn@ntc.net.np](mailto:dicn@ntc.net.np)

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय

भरतपुर, चितवन

फोन : (०५६) ५०२०९०, ५०२३७३

फ्याक्स : (०५६) ५०२२७७

ई-मेल : [info@ddcchitwan.gov.np](mailto:info@ddcchitwan.gov.np)

प्राक्टिकल एक्शन नेपाल कार्यालय

पण्डोल मार्ग, पो.ब.नं. १५१३५

काठमाडौं, नेपाल

फोन : (०१) ४४४६०१५, ४४३४४८२

फ्याक्स : (०१) ४४४५९९५

ई-मेल : [info@practicalaction.org.np](mailto:info@practicalaction.org.np)

वेब : [www.practicalaction.org/nepal](http://www.practicalaction.org/nepal)

प्रकोप व्यवस्थापनका लागि गैससहरूको साभ्ता मञ्च

भरतपुर, चितवन

फोन : (०५६) ५२२९८६

फ्याक्स : (०५६) ५२२९८६

ई-मेल : [dngocc@ntc.net.np](mailto:dngocc@ntc.net.np)

सहमती

गैडाकोट, नवलपरासी

फोन: (०५६) ५०२०९०

ई-मेल : [sahamati@wlink.com.np](mailto:sahamati@wlink.com.np)